

HALKBİLİMİ
ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

*uluslararası halkbilimi
araştırmaları dergisi*

Geliş Tarihi: 22.02.2019 Kabul Tarihi:22.05.2019

Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

Cilt:1 Sayı:2 Yıl:2019

Entry Date: 22.02.2019 Accepted:22.05.2019

International Journal Of Folklore Research

Volume:1 Issue:2 Year:2019

Halk Hekimliğinde Sağaltma Yöntem ve Teknikleri

Dr. Fatoş Yalçinkaya¹

Öz

İnsanoğlu var olduğu günden beri uzun ve sağlıklı yaşamak için çok çaba sarf etmiştir. Bu sebeple sağlıklı ve uzun yaşamın sırlarını arayıp durmuştur. Gâh Lokman Hekim gibi ölümsüzlüğün peşine düşmüş gâh Ab-1 Hayat'a ulaşıp ölümsüz olmayı düşlemiştir. Bu yüzden halk hekimliği insanlık tarihi kadar eskidir. Ama toplumda halk hekimliği hakkındaki bilgilere direkt ulaşılmamaktadır. Bu türe ait bilgiler farklı türler içinde yaşamını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir. Bu bilgilere en çok halk anlatılarında rastlanmaktadır. Bu sebepten halk hekimliğiyle en fazla halk bilimciler uğraşmıştır. Günümüzde modern tıpla ilgilenen bilim insanları da alternatif tıp adı altında halk bilgisi sağaltma yöntemlerine ilgi duymuş ve disiplinler arası çalışmalar oldukça verimli sonuçlar vermeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk hekimliği, modern tıp, halk bilgisi, sağaltma, sağlık

Treatment Methods and Techniques in Folk Medicine

Abstract

Humankind made a lot of effort for live long and healthy since to the exist. Therefore sought the secret of healthy and long life. Sometimes went after immortality like Lokman Hekim and sometimes wanted to be immortal by reaching the Ab-1 Hayat. Therefore folk medicine is as old as human history. However, information about folk medicine in the community cannot be reached directly. The knowledge of this species survived until today by living in different species and reached us. This information is mostly found in folk narratives. Fort this reason most of the folklorist were engaged in folk medicine. Nowadays, scientists interested in modern medicine were interested in folkloric treatment methods under the name of alternative medicine and interdisciplinary studies have started to yield very efficient results.

Key Words: Folk medicine, modern medicine, folklore, treatment, healthy.

¹ Dr. Fatoş YALÇINKAYA, fatoş-yalcinkaya@hotmail.com

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden beri uzun ve sağlıklı yaşamın sırlarını arayıp durmuş ve ölümsüz olmayı düşlemiştir. Bu yüzden halk hekimliği insanlık tarihi kadar eskidir. Eski çağlarda insanlar, hastalıkların kaynağını bilmediklerinden Tanrı tarafından cezalandırıldıklarına inanmışlardır. Hastalıklardan kurtulmak için öncelikle Tanrı'ya armağanlar ve kurbanlar sunmuşlardır. Bu sunuları genellikle bir aracı yoluyla Tanrı'ya ulaştırmışlardır. Bu aracı “Kam, Şaman, Efsuncu, Otacı vb.” gibi kişilerdir. Bu araçılar aynı zamanda birer şifacı yani halk hekimidir. Aracının bulunmadığı durumlarda ise sunularını ateşe atıp duman yoluyla ulaştırmayı seçmişlerdir. Amaç Tanrı'nın kutunu geri kazanıp hastalıklardan kurtulmaktır. Hastalıklardan kurtulmak için çeşitli sağaltma yöntemleri deneme yanılma yoluyla bulunup günümüze dek kuşaktan kuşağa aktarılarak gelmiştir.

William Withering kalp hastalığının sağaltılmasında kullanılan “yüksük otunu” (mor yüksük otunun kurutulmuş yapraklarını) Birmingham yakınlarında yaşayan yaşlı bir halk hekimi kadından öğrenmiştir. Bu sağaltma yöntemi Avrupa otacıları ve Kızılderililer arasında kullanılıyormuş. Huffor, bu tür bilgilerin modern tıba etkisinin yadsınamaz olduğunu ve bu şekilde binlerce keşfedilmeyi bekleyen bilginin var olduğunu söyler (Hufford, 2009: 385). Bu sağaltma yöntemleri aynı zamanda modern tıbbın da temellerini oluşturmaktadır. Eski zamanlarda bitkilerden yapılan ilaçlar günümüzde modern tıp tarafından kullanılmaktadır.

Halk hekimliğini kısaca tanımlamak gerekirse Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini şu şekilde tanımlar:

“Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz” (Boratav, 2013: 139).

Halk hekimliği genellikle halk bilimciler harafından çalışılmış bir konudur. Moder tıp halk hekimliğini hakir görür. Buna rağmen halk hekimliği modern tıp karşısında ayakta durabilmiştir. İnsanların halk hekimliğine ihtiyaç duyması bu devamlılığı sağlayan en önemli unsurdur. Moder tıp, halk hekimliğini hakir görür ve sağaltıcıların ürettiği ilaçlara da “kocakarı” ilacı adını vererek küçümser. Oysa “koca” sözcüğü yaşlı, tecrübeli, bilge anlamına gelir. En eski dönemlerde sağaltıcılar genellikle kadınlardı. “koca-karı” da bunu kanıtlar niteliktedir. Ataerkil yapıya geçmek kadını ikinci plana itmiş onun ürettiklerini de aşağılamıştır. Halk hekimliğinde geleneğin taşıyıcıları her ne kadar inkâr edilse de kadınlardır. Erkekler geleneksel sağaltma yöntemlerini kullandıklarında ise onlar için küçümser herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Ocaklar, yatırlar ve ziyaretler genellikle erkek sağaltıcıların kontrolündedir. Bu da toplumun bakış açısından kaynaklanmaktadır. İslamiyette kadının rolü ve yeri bunu belirleyen asıl unsurdur. Oysaki eski Türklerde ilk kamların, şamanların kadın oldukları biliniyor. Bunlar aynı zamanda ilk hekimler ve sağaltıcılarıdır.

Birçok halk anlatısında kanla kör olan gözün sağaltılması anlatılır. Buna verilebilecek en güzel örnek 16. yüzyılda yazıya geçirilen “Dede Korkut Kitabı”ndaki “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” adlı üçüncü anlatıdır. Bu anlatımda kanla kör olan gözün sağaltılması anlatılmaktadır. Son yıllarda insanın kendi kanından elde edilen serum göz kuruluğu hastalığında kullanılmaktadır. Prof. Dr. Sait Eğilmez bu anlatıdan hareketle göz kuruluğu tedavisini şu şekilde anlatır:

Geneli itibariyle “kahramanın geri dönüşü” konusunu anlatan bu destani anlatımda, dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de oğlunun esir edilip götürülmesi sonrasında çokça ağlayan ve “ağlamaktan gözlerinin kör olduğunu” ifade eden Kam Büre'nin, oğlunun uzun

yıllar sonra geri döndüğüne inanmaması ve o kişinin oğlu olduğuna inanmak için yapılmasını istediği bir tür “kan testi”dir. Gözleri görmediği için oğlu olduğu iddia edilen kişiyi görerek tanıyamayacağını, huzuruna gelen kişinin kendi oğlu Begrek olduğuna inanmak için o kişinin serçe parmağından akıtılan kanın bir mendile damlatılmasını ve kan sıvısı ile ıslanan mendilin gözlerine sürülmesini ister; eğer bu sıvı Kam Büre'nin görmeyen gözlerini açarsa, gelen yiğidin kendi oğlu olduğuna inanacaktır. Söyledikleri yapılı ve Kam Büre Bey, kan sıvısı ile ıslanmış mendili gözüne sürünce, yeniden görmeye başlar. Modern tıp, ağır kuru göz hastalığında, görme kaybı dahi gelişebildiğini, bu tür ağır kuru göz hastalarının tedavisinde, doğal gözyaşının eksikliğini, yapay gözyaşı damlaları ile kapatmanın çoğu zaman yetersiz kaldığını, içeriği itibarıyla bu eksikli en iyi tamamlayan sıvının, kişinin kanının serum kısmı olduğunu göstermiş ve “serum göz damlası” ile tedavi 1984'ten bu yana tıp literatürüne girmiştir. Giderek artan yaygınlığı ile hemen hemen tüm göz yüzeyi hastalıklarının en etkin tedavi aracı hâline gelmiş olan “serum göz damlası” tedavisinin, beş yüzyıl önce yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut Kitabı'nda anlaşılır bir şekilde tarif edilmesi son derece önemlidir. Yazılı ve sözlü kültürel belleğimizin ayrıntılı olarak incelenmesi ve güncellenmesi, burada modern tıp alanında örneği gösterildiği şekilde, bilgi ve birikim zenginliğimizin değerinin farkına varmamızı sağlayacaktır (Eğrilmez vd. 2015: 1).

Dede Korkut Kitabı'ndaki ilk anlatma olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han”da ise anne sütüyle yaranın sağaltması anlatılır. Günümüzde modern tıp anne sütünün bağışıklık sistemi için ne kadar gerekli olduğunu tespit etmiş durumdadır. Boğaç Han avda babası tarafından vurulur. Annesi oğlunu aramaya çıkar ve onu yaralı bir şekilde bulur. Oğlan anasına ağlamamasını ve korkmamasını söyler. Hızır oğlanın yarasını üç kere sıvazlar ve annenin sütü ile dağ çiçeği sana merhemdir, deyip kaybolur. Dirse Han'ın annesi sütüyle dağ çiçeklerini karıştırıp oğlunun yarasına sürer ve oğlan iyileşir (Ergin, 2009: 89-90). Günümüzde halk arasında kulağı ağrıyan insanların kulağına anne sütü damlatılır, bu yolla kulak ağrısı sağaltılır. Günümüzde Rusya'da anne sütü bileşenlerinde hareketle bir ilaç üretilmiş ve bu ilaçla kanser hastalığının tedavi edilmesi amaçlanıyor. Haber şu şekilde: “Sibirya'da habis tümörlerin tedavisi ve önlenmesi için eşsiz bir ilaç üretildi. Rusya Bilemler Akademisi nezdindeki kimyasal biyoloji ve temel tıp enstitüsünden uzmanlar bu ilacı ana sütü bileşenleri temelinde hazırladı. Klinik öncesi deneyler, yeni aracın kanserle mücadelede yüksek aktifliğini sergiledi.” (Medical Akademi, 2017).

Halk hekimliği genellikle halk bilimciler tarafından önemsenmiştir. Bunun sebebi ise halk hekimliğindeki sağaltma yöntemlerinin halk anlatıları içinde yer almasıdır. Birçok anlatmada sağaltma yöntemleriyle karşılaşılacaktır. Artık modern tıp da halk hekimliğinin sağaltma yöntemlerine ilgi duymaktadır. Daha önceki dönemlerden başlayarak halkın tecrübelerine güvenerek modern ve gelişmiş aletler yardımıyla bu yöntemler doğrulanmaya çalışılırdı bugün daha farklı sonuçlar elde edilebilirdi. Oysaki hekimler bunu araştırmak yerine bu sağaltma yöntemlerini küçümsediler. Buna rağmen birçok hasta halen geleneksel yöntemlerle hastalığı sağaltma peşindedir. Halk hekimliği inkâr edileceğine kabul edilip bilimsel bir temele oturulmalıdır.

Ülkemizde Cumhuriyet döneminden itibaren halk hekimliği ile ilgili birçok makale yazılmıştı. Bu çalışmaların büyük bir kısmının künyesi ilk cildi 1971 yılında Millî Eğitim Bakanlığı; ikinci cildi Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Millî Folklor Enstitüsü; üçüncü ve dördüncü ciltleri ise Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* adlı dört ciltlik eserde verilmiştir. Konu üzerine A. Süheyl Ünver, Orhan Acıpayamlı, Abdülkadir İnan, Ali Haydar Bayat, Zeki Başer, Ayşegül Demirhan Erdemir, Saim Sakaoğlu, Fikret

Türkmen, Ali Berat Alptekin, Ali Duymaz, Erman Artun, Metin Ekici, Esmâ Şimşek, Turhan Baytop, Mehmet Aça, Nerin Köse, Ramazan Şeşen, Nil Sarı, Muvaffak Duranlı, Muharrem Kaya gibi birçok araştırmacının çalışmaları bulunmaktadır (Dağı, 2013: 9-10).

Halk Hekimliğinde Temel Kavramlar

Bu bölümde halk hekimliğinde sıkça kullanılan bazı kavramlar üzerinde durulacaktır. Bunlar: Büyü, falcılık, ocak ve sağaltmadır. Halk hekimliği alanında Türkiyede genellikle halk bilimciler tarafından yazılmış birçok makale ve tez bulunmaktadır. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'ndeki veri tabanına bakıldığında halk hekimliği ile ilgili yirmi altı tez bulunmaktadır. Bu tezlerden üç tanesi doktora yirmi üç tanesi ise yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bir tez ziraat alanında, bir tez botanik alanında, bir tez eczacılık ve farmakoloji alanında yazılmış. Geri kalan yirmi üç tez ise halkbilimi alanında yazılmıştır.

Büyü

Büyü kelimesi Türkçe kökenli bir kelimedir. Büyü kelimesinin karşılığı Arapçada sihir; Farsçada efsun; İngilizcede ise magic'tir. Türkçe Sözlük'te büyü kelimesi "*1. Tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad, afsun, efsun, sihir, füsün, bağı. 2. mec. Karşı durulamaz güçlü etki*" anlamına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2011: 426). Halkbilim Terimleri Sözlüğü'nde ise kelime şu şekilde tanımlanır: "*Birtakım doğüstü güçler, gizemsel sözler, kutsal sayılan nesnelere aracılığıyla insanları, doğayı, doğa yasalarını etkilemek için büyücülerce belli kurallar ve uygulamalara dayanarak yapılan verimsiz boş eylem ve işlemler.*" (Halkbilim Terimleri Sözlüğü, 1978). Sedat Veyis Örnek ise büyüü şu şekilde tanımlar: "*Birtakım doğüstü güçler, gizemsel sözler, kutsal sayılan nesnelere aracılığıyla insanları, doğayı, doğa yasalarını etkilemek, istenilen şeyleri elde etmek için büyücülerce belirli kurallara ve tekniklere uygun bir biçimde uygulanan verimsiz, boş eylem ve işlemler, a. bk. ak büyü, av büyü, benzetmeli büyü, birlikduygu büyü, edilgen büyü, etken büyü, kara büyü.*" (Örnek, 1973: 18).

Büyü üzerinde en önemli çalışma Metin And'a aittir. Metin And "*Oyun ve Bügü*" adlı eserinde oyun ve büyü kavramlarını incelemiş ve bu kavramların Türk kültüründeki yerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. And büyü ile ilgili şunları söyler: "*Bügü sözcüğü Uygurca metinlerde hikmet, hâkim, doğüstü güç; bügü biliglig, hikmetli, bilgili anlamlarına geliyor. Bu, ayrıca Uygur hükümdarlarına verilen bir unvan, III. Uygur hükümdarı (759-780) bügü kan diye anılırdı. Dinsel alanda bügü, Buddha ve başka Budist ermişlerin lâkapları olarak Budist-Uygur metinlerinde sık sık geçer: Bügü bilig (doğüstü bilgi); bügü biliglig (doğüstü bilgiye sahip vb.)*" (And, 2007: 37-38).

İslamiyet, bu tür uygulamaları yasaklamıştır. Bu yasağa rağmen insanlar zaman zaman bu tür uygulamalara başvurmuştur. Büyüye tedavi olmak için, şans için, baht açmak için sıkça başvurulur. Başvurulan bir diğer şey ise faldır.

Falcılık

İnsanoğlu tabiatın sırrını çözmede yetersiz kaldığında dünyayı kavramak için doğüstü güçlere müracaat etmiştir. İnsanın bütün çapası hayatta kalabilmektir. Bu yüzden tehlikelerden korunabilmek için tabiatın medet ummuştur. Tabiatın gizli güçlerinden yararlanmak için bazı insanları aracı yapmışlardır. Türkler, eski zamanlarda bu araçlar yoluyla gelecekte haber alıp ona göre davranmaya çalışırlardı. Türk boyları içinde bu araçlara çeşitli adlar verilmiştir. Gelecekte haber veren, kehanette bulunan, aynı zamanda bir çok hastalığı sağaltan bu kişilere

“Şaman, Kam, Bahşı/Bakşı, Velî, Ocaklılar, Otacılar, Sınıkçılar” gibi adlar verilmiştir. Bu adlarla anılan kişiler din adamları olmanın dışında başka vasfislara da sahiplerdi. Bunlar aynı zamanda birer halk hekimiydiler ve bir çok hastalığı da sağaltırlardı. Hastalıkları sağaltırlarken fala da başvurdular. En eski fal kitabı IX. yüzyılın ortalarında Göktürk harfleriyle yazılan *Irık Bitig* adlı fal kitabıdır. Türkler çok eski çağlardan beri fal kitaplarına bakarak onlardan gelecekte haber alma, hastalıkları sağaltmada yararlanırdı.

Tarihin eski dönemlerinden itibaren Türkler fala bakmışlar ve hayatlarını buna göre düzenlemişlerdir. Eski dönemlerden günümüze kadar Türk halkı fala baktırarak hastalıkların kaynağını öğrenebileceğine inanmıştır. Hastalığın teşhisini koyduktan sonra da hastalığı yine bu falcıların sağaltacağına hükmetmişlerdir (Dağı, 2013: 48).

Ocak ve Ocaklık

Ocak, Anadolu'daki Alevi-Kızılbaş topluluklarının bağlı buldukları kutlu merkezler, o yerde oturan tarikat ulularının soyu anlamına gelir. Ocak kelimesinin bir diğer anlamı ise belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltma gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kişileri ve aileyi gösterir: “sarılık ocağı”, “fituk ocağı” vb. gibi. “Ocak” ve “ocaklı” deyimleri eş anlamda kullanılır. Ocaklıların hastaları sağaltma yöntemlerinin çoğu büyümlü pratiklere dayanmaktadır. Ama bunların yanında belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürmek, bağlamak gibi “ilaç” saydıkları gereçleri kullandıkları da olur (Boratav, 2013: 129).

Ocak, ocaklı, Türk halkının eski devirlerden itibaren hakiki sağaltıcılarıdır. Bir ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla alır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyaç yoktur. Fakat ocaklının başarı gösterebilmesi için, bazı kurallara dikkat etmesi gerekir. Bu yönden eğitim ve öğretime tabi tutulan ocaklı Orta Asya kamılığına bugüne ulaşmış şeklidir (Acıpayamlı, 1969: 5).

Ocaklar ve ocaklı kişiler hem hekimlik hem de hastane ihtiyaçlarını karşılayan kurumlardır. Geleneksel hekimliğin uygulandığı ocaklarda sağaltma gücüne sahip kişiler - bu kişiler kutsal vasıflara hasip kişilerdir- çeşitli yollarla hastalıkları sağaltırlar. Dua etmenin yanı sıra bitkilerden, sudan ve çeşitli madeni eşyalardan yararlanırlar. Günümüz tıbbının çok ilerlemiş olmasına rağmen birçok insan şifayı bu ocaklarda arıyor durumdadır. Günümüzdeki ocak kavramı ise anlam genişlemesine uğramıştır.

Ocak kavramı, geleneksel kültürde hastalık sağaltımı konusunda önemli bir yere sahiptir. Birtakım hastalıklar için doktora gitmeden “ocak” a giden ya da doktora şifasını bulamayıp “ocak” a müracaat eden, hastalıklarının şifasını “ocaklar” da arayan pek çok insan vardır. Halk hekimi vazifesi gören bu ocakların dışında çeşitli hastalıkların şifası için gidilen ve kutsal mekânlar olarak görülen yatırlar, su kaynakları, ağaçlar, taş ve kayalar da “ocak” olarak adlandırılmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 140). Mehmet Ersal’ın “Alevilik Kavramlar ve Ocak Sistemi- Çubuk Havzası Örneği” adlı çalışması ile Satı Kumartaşlıoğlu’nun “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü” adlı çalışması “ocak” hakkında oldukça kapsamlı bilgiler içermektedir.

Sağaltma

Sağaltma, tedavi etme anlamına gelir. Hastalıkları tedavi edenler arasında mesleğin piri olanlar da vardır. Ama bunlar dışında deneme yanılma yoluyla çeşitli yöntemler bulup bununla hastalıkları tedavi eden sıradan insanlar da vardır. Sağaltma yöntemlerinin hepsi uzun yıllardan beri kullanılagelen tecrübenin ve birikimin ürünleridir. Sağaltma işleminde kullanılan malzeme ve yöntemler şu şekilde sıralanabilir: Su, ağaç, bitki, toprak, hayvanî ürünler, madenler; kan alma, dua, büyü, veli kişilerin duası, sıvazlaması, tükürüğü; kutsal

yerlerde gezmek ya da yatmak gibi maddi ve manevi unsurlardır. Orhan Açıpayamalı, Türkiye’de halk hekimlerinin kullandıkları yöntemleri altı başlık altında toplamıştır:

1. Irvasa yoluyla yapılan sağaltma
2. Parpilama yoluyla yapılan sağaltma
3. Dinî yolla yapılan sağaltma
4. Bitki kökenli em’lerle yapılan sağaltma
5. Hayvan kökenli em’lerle yapılan sağaltma
6. Maden kökenli em’lerle yapılan sağaltma (Acıpayamalı, 1989: 2-4).

Son dönemde yapılan çalışmalarda bu yöntemlere bazı eklemeler yapılmıştır. Bunlar: Sular ve kaplıcalarla yapılan sağaltmalar; toprakla yapılan sağaltmalar; büyü ve ateş ile yapılan sağaltmalardır.

Sağaltma Yöntem ve Teknikleri

Bu kısımda halk hekimliğinde kullanılan sağalma yöntemleri ve teknikleri kısaca tanıtılacaktır. Burada on sağaltma yöntemine yer verilmiştir. Bunlar:

1. Irvasa Yoluyla Yapılan Sağaltma

Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalarda em, dağlama, kesme, çizme, gibi yöntemler kullanılmadan sağlıklı insanlar ya da canlılardan faydalanılır. Irvasa, bir nevi temas büyüsiyle yapılan sağaltmadır. Kutsal olduğu Kabul edilen canlılar “kurt” gibi, bu canlılardan da faydalanılır.

“Irvasaya Türkiye'nin değişik bölgelerinde irvasa, urasa, uğrasa, oğrasa gibi adlar verilmektedir. Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalarda hasta:

- a) *Sağlıklı bir kimsenin yanına yatırılmakta,*
- b) *Hamamda sağlıklı bir kimsenin oturduğu kurnaya oturtulmakta,*
- c) *Kurt kafatasının içindeki su ile yıkanmaktadır.”* (Acıpayamalı, 1989: 2).

Düğünlerde gelinin kucacağına sağlıklı bir erkek çocuğun verilmesi de buna örnek teşkil eder. Kültler de irvasa yönteminde sıklıkla başvurulan unsurlardır.

2. Parpilama Yoluyla Yapılan Sağaltma

Parpilama yoluyla yapılan sağaltmalarda amaç vücuttaki kirli kanın atılmasıdır. Eski zamanlarda insanlar vücutlarına kötü ruhlar girdiği için hastalandıklarına inanırlardı. Kanı akıtarak bu kötü ruhların vücudu terk etmesini sağlamaya çalışmışlardır.

“Parpilama sözcüğü Türkiye'nin değişik bölgelerinde parpilma, parpilma, parpulama, parpulma olarak da kullanılmaktadır. Bu sağaltmalarda hastaların vücutları çizilir, delinir, dağlanır, kesilir ya da vücutlarına değnekle vurulur. Örneğin; hastanın ustura ile çizilen baş kısmının üzerine papatya çiçeği tozu serpilir ya da birtakım büyümlü sözcükler söylenirken hastanın dilinin altı kesilir.” (Acıpayamalı, 1989:3). Bu tür uygulamalar mesleğin pirleri tarafından yapılır. Muş’ta sarılığın giderilmesi için iki yöntem vardır. Halk arasında “kara sarılık” olarak bilinen hastalık için hastanın kafatasının üstünden jilet ve benzeri kesici aletlerle atılan çizikle kan akıtılır; “Sarı sarılık” için ise hastanın dilinin altındaki ince zara küçük bir çizik atılarak kötü kan akıtılır. Sarılık kötü kanın akıtılmasıyla tedavi edilir.

3. Dinî Yolla Yapılan Sağaltma

İnsanlar hastalıkların Tanrı tarafından gönderildiğine inanmışlardır. Tanrı kızdırıldığı için

onlara bu kötülüğü reva görmüştür. Bundan kurtulmak için Tanrı'ya armağanlar sunulur. Bütün kurbanların kökeninde Tanrı'nın gazabından kurtulmak yatar. Tanrı'ya kanlı ya da kansız kurbanlar sunulur. Onun yer yüzündeki temsilcileri ağaç, su, dağ, ateş vb. şeylerdir. bunlara saçılan saçların temelinde Tanrı'ya hoş görünmek yatar. Hasat zamanında bereketin daim olması için yakılan saçlar da buna örnek olarak verilebilir.

Bu sağaltmalarda dinî araç ve yöntemler kullanılır. Örneğin; hasta türbedeki sanduka etrafında üç kez dolaştırılır ya da hastaya dolunay sırasında okunmuş kaptan su içirilir (Acıpayamlı, 1989: 4). Muş'ta bazı yatırlar bazı hastalıkların tedavisi için kullanılır. Özellikle z ihinsel engelli hastalar uluların, velilerin ve ermişlerin mezarlarının üzerine inşa edilmiş mekânlarda bir gece uyutulur. Bu yatırlarda yatan evliyaların onları iyileştireceklerine inanılır. Kutsal mekânlarda hastaların yatırılması oldukça yaygın bir ritüeldir (Yalçınkaya, 2008: 40-105).

4. Bitki Kökenli Em'lerle Yapılan Sağaltma

Doğa ile iç içe yaşayan insanoglu onu çok iyi tanıyıp ondan faydalanmıştır. “*Ebe gömeci, çitirgi, kara tabak, ısırğan, sarımsak, çörek otu, üzerlik, düvencik, papatya, keten tohumu, saparma, zeyrek, ak zencefil, mısır püskülü, afyon, kara üzüm, susam, dut ve daha birçok bitkinin kökü, gövdesi, kabuğu, yaprağı, meyvesi, çiçeği ya da tohumu olduğu gibi ya da birtakım işlemlerden geçirildikten sonra hastalara em olarak verilir. Örneğin; hastaya üç sabah patlıcan suyu içirilir ya da kırk evden toplanmış olan dualı ekmek yedirilir*” (Acıpayamlı, 1989: 5). Muş'un Varto ilçesinde derin kesikler için bazı bitkilerin suyu kullanılarak yara sağaltılır. Bu bitkilerin yapıştırma özelliği kullanılmıştır. Yaralar dikiş atılmadan bu otlarla kapatılır.

İlaç olarak kullanılan otların da toplanma şartları ve zamanları vardır. “*Otların toplanması ve kurutulması geleneklere göre senenin belli zamanlarında olurdu. Bitkiler ya dinî bayramlarla ilgili günlerde veya burçlarla ilgili pozisyonlarda ya da ayın çeşitli safhalarında toplanırdı. Fakat bunların hepsi bilim açısından saçma değildir. Örneğin modern tıbbın son botanik çalışmaları sonucu bitkilerin toplandığı zamanın onlardan yapılacak ilaçların tesiri üzerinde etkisi olduğu anlaşılmıştır.*” (Yoder, 2009: 394).

5. Hayvan Kökenli Em'lerle Yapılan Sağaltma

Hayvancılıkla uğraşan insanlar sağaltma işleminde hayvanlar ve hayvansal ürünleri kullanırlar. Sığilin tedavisinde yılanın geride bıraktığı deri hastaya yedirilir. Yılanın hastalıklı derisinden kurtulduğuna inanıldığı için onun bu derisinden faydalanarak deri hastalığı olan sigil tedavi edilir. “*Devenin sidiği alınır ve bununla hastanın kafası ovulur: saçtaki kepekler yok olur. Kulağı açmak için kulağın içine fare safrası ya da ölü kedi yağı konur. Kekliğin beyinciği kuduzu iyileştirir. Tavuk yumurtası safrayla karıştırıldığında çıbanları geçirir. Kekliğin safrası arpacığı iyileştiren bir merhemdir.*” Roux'un verdiği bir örnek ise oldukça ilginçtir: “*Bir çocuk konuşmakta geç kaldığında çocuğa bazı kuşların dili yedirilir.*” (Roux, 2005: 164).

6. Maden Kökenli Em'lerle Yapılan Sağaltma

İnsanlar madeni bazı eşyaların sağaltma özelliğine sahip olduğuna inanırlar. “*Civa, gümüş, altın, bakır, su, maden suyu, taş ve daha birkaç madensel maddeler olduğu gibi ya da birtakım işlemlerden geçirildikten sonra hastaya em olarak verilir. Örneğin; büyüülü olduğuna inanılan taş tozu suda eritilerek hastaya içirilir ya da hasta, değirmenin çark suyu*

ile yıkanır.” (Acıpayamlı, 1989:7). Sarılık olan hastanın banyo suyuna altın konur ve bu suyla hasta yıkanır. Böylece sarılığın geçeceğini inanılır.

Günümüzde özellikle taşlar oldukça fazla ilgi görmektedir. Herkesin bir taşı olduğu söylenir. Eğer insanlar bu taşı üzerinde taşırsa ya da yaşadığı mekânda bulundurursa üzerindeki negatif enerjiyi attığı ve olumsuz enerjiden de etkilenmeyeceği iddia edilmektedir. Bu durum insanları psikolojik olarak etkilemekte ve rahatsızlıklarını sağaltmaktadır. Ancak bütün bu bilgiler bilimsel olarak teyit edilmeye muhtaçtır.

7. Sular ve Kaplıcalarla Yapılan Sağaltma

Şifalı olduğuna inanılan sular, kaplıcalar eskiden olduğu gibi günümüzde de tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Günümüzde bunun turizmi yapılmaktadır. İnsanların termal otellere gitmesinin asıl sebebi şifa bulmaktır. Su kültürünün varlığı insanların kaplıcaları ve ılıcaları şifahane olarak görmesine sebep olmuştur. Türk dünyasında sular kutlu sayılır. Tunceli’de Munzur suyundan içen biri, göz hastalığına yakalanan insanların veya hayvanların gözüne tükürerek onları sağaltır; çünkü kutsal sudan içmiştir ve onun tükürdüğü ise aslında bu kutsal sudur. Bu yolla göz hastalıklarını sağaltır.

İnsanlar eski zamanlardan beri başta cilt hastalıkları olmak üzere bütün kas ve kemik hastalıklarını sağaltmak için sıcak sulara girip bu hastalıklarından kurtulmaya çalışmışlardır. İlk olarak 1976 yılında Alman Dr. Robert Gorter vücut ısısını artırarak kanseri yenmeyi denemiş ve başarılı olmuş. Günümüzde ise vücut ısısını artırarak vücudun bağışıklık sistemini harekete geçirme işlemi doktorlar tarafından kullanılan bir yöntem olmuştur. Buna “Hipertermi” adı verilmektedir. Prof. Dr. Canfeza Sezgin hipertermiyi şu şekilde açıklıyor: *“Çeşitli sağlık sorunlarında yardımcı olarak kullanılan hipertermi, kanserde uygulanan tıbbi tedaviler (kemoterapi, radyoterapi gibi kanserin temel tedavileri) ile beraber tedavinin başarı şansını arttırmak amacıyla yardımcı / tamamlayıcı kanser tedavisi olarak uygulanmaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalarda yüksek ısının kanser hücrelerine hasar verdiği veya öldürdüğü gösterilmiştir. Kanser hücrelerinin öldürülmesi ve kanser hücrelerinin yapısını oluşturan proteinlere zarar verilmesiyle kanser kitlesinde küçülme sağlanabilmektedir.”* (Sezgin, 2017).

Günümüzde birçok hasta sıcak suyun sağaltıcı etkisiyle tedavi olmak için kaplıcalara ve ılıcalara giriyor. Sıcak suyun sağaltıcı özelliği nesilden nesile aktarılagelmiş bir sağaltma yöntemidir.

8. Toprakla Yapılan Sağaltma

Anadolu’da birçok yerde suyun olmadığı durumlarda yaralar toprakla kaplanarak sağaltılır. Özellikle yaralanmış hayvanları böceklerden korumak ve kanamayı engellemek için yaralarının üzeri toprakla örtülür. Bu toprak temiz yerden alınmış bir topraktır. Yoğurdu maya tutmayan kadın, evinde bereketi olmayan kişiler, nazar edildiğini düşünen insanlar kutsal mekânlardan getirdikleri toprağı kullanırlar.

Türklerin evren anlayışını su, ateş, ağaç, maden ve toprak olmak üzere beş unsur (element) oluşturur. Eski Türklerdeki evrenin merkezinde bu beş unsurundan toprak bulunmaktadır (Esin, 2001: 25).

9. Büyüyle Yapılan Sağaltma

Büyü birçok sağaltma yönteminin temelinde yer alır. Halk hekimlerinin “hekimlik” vasfı “Lokman Hekim”den dolayı kutsî bir vasfa da sahiptir. Birçok halk hekimi sağaltma

yöntemlerini dua ile pekiştirdiklerinden bu hekimler kutsal kişi olarak kabul edilirler. Don Yoder büyüyle sağaltmayı şöyle anlatır:

“Büyü halkın kültürel veya geleneksel düzeyde hastalıkları iyileştirmek için birtakım sözcükleri, muska, nazarlık ve fiziksel hileleri kullandığı bir çeşit tedavi şeklidir.” (Yoder, 2009: 395).

Türk topluluklarında eski dönemlerden itibaren büyüyle tedavi en sık başvurulan sağaltma yöntemlerinden biridir. “Şaman, Kam, Bahşı/Bakşı, Veli, Ocaklılar, Otacılar, Sınıkçılar” vb. adlar verilen bu kişiler kutsal ruhla iletişime geçerler ve büyü yoluyla birçok hastalığı sağaltırlar.

10. Ateşle Yapılan Sağaltma

Ateş de tıpkı su ve toprak gibi temizleyici ve arındırıcı vasfa sahiptir. Ateş ve ocak iyesi aileyi tüm kötülüklerden ve hastalıklardan koruyup kurtarandır. Ateşle yapılan sağaltma dini yolla yapılan sağaltma içinde de ele alınıp incelenebilir. Çünkü ateşin sağaltmalarda kullanılmasının sebebi onun kutsal olduğuna inanılmasıdır.

Ateş, aileyi korur, soyun devamını sağlar, yaşamın ve zenginliğin kaynağıdır. Bayat'ın tespitlerine göre Türk halk inanışlarına göre ateş; soyu, kabileyi ve aileyi korur. İnsanları kötü ruhlardan, kötü fikirlerden temizler (Bayat, 2012: 121). Bu yönüyle insanı bedensel ve ruhsal olarak sağaltır.

Ateş, koruyuculuk vasfı dışında insanlar ve tanrılar arasında bir araç işlevi de görmüştür. İnsanoğlu ateşi kutsal varlıklarla temasa geçmek için kullanmıştır. Kurbanların - kanlı ve kansız- bütünü veya bir parçasının ateşe atılmasının sebebi de budur. Abdülkadir İnan'ın tespitlerine göre şamanistlerin yaptığı her törende muhakkak ateş bulunurdu, hangi ruh için olursa olsun kurbanlık hayvanın bir parçası önce ateş ruhuna sunulurdu (İnan, 1976: 46). Emine Kırıcı'ya göre Altay kavimleri ateşi kendileri ile tanrı arasında bir haberleşme aracı olarak kullanırlardı, yaptıkları kurbandan Tanrı haberdar olsun diye kurbandan bir parça ateşe atılırdı (Kırıcı, 1998: 402). Yakutlar da ateşi bir araç olarak kullanmışlardır. G.U. Ergis'e göre ateş ruhu genel olarak insanlar, ruhlar ve Tanrılar arasında bir aracı işlevi görür. Diğer ruhlara küçük bir kurban sunulmak istedikleri zaman bunu ateş aracılığıyla yapmışlardır. Yakutlar, ateşe bir parça yağ dökerek veya yiyecek parçası vererek bu kurbanı diğer ruhlara götürmesini istemişlerdir (Ergis,1974:121-122).

Ateşin temizleme ve arındırma vasfı da vardır. O kötü ruhları kovar. Türkler ve Moğollar ateşin insanları kötülüklerden koruduğuna inanırlardı. Gardîzî'ye göre Türklerin ateşe olağanüstü saygısı bu unsurun her şeyi temizlediği düşüncesine dayanıyordu (Esin, 2001: 118). Salahaddin Bekki'nin tespitlerine göre dışarıdan gelebilecek kötülöklere karşı bir tedbir olarak ateşten geçmek, ateş üzerinde atlamak veya ateşi başın etrafında çevirme suretiyle kötülöklere kurtulacağı inancı Türkler ve Moğollar arasında da görölmekteydi (Bekki, 2007: 3).

Sonuç olarak, ateşin bir ruhu vardır. Rahatsız edilmediği sürece insanı korur. Ateş, koruyuculuk vasfı dışında insanlar ve tanrılar arasında bir araç işlevi de görmüştür ve insanoğlu ateşi kutsal varlıklarla temasa geçmek için kullanmıştır. Kurbanların bütünü veya bir parçasının ateşe atılmasının sebebi de budur. Ateşin temizleme ve arındırma vasfı da vardır. Türkler ve Moğollar ateşin insanları kötülöklere kurtulacağına inanırlardı. Türklerde baharı karşılama ritüellerinde ateş yakılır, yakılan bu ateşin ya üzerinden atlanır ya da etrafında dönölür. Bunun sebebi ise kış ayının insan üzerindeki olumsuz etkilerini atmak, dinçleşmek, hastalık ve bütün kötülöklere arınmaktır. Ateş canlı olarak tasavvur edildiğinden, ateşe tükürmek, onu ayakla itmek, ateşi demir veya kesici bir metalle

karıştırmak, ateşe su döküp onu söndürmek, pis şeyleri ateşe atmak, ona kötü söz söylemek ve saygısızlık yapmaktan sakınılmıştır. Ateşe gereken özen gösterilmediği zaman ateş ruhu kızar ve insanları hasta eder (Yalçınkaya, 2015:1181-1183). Ateş arındırıcı vasfıdan dolayı insanı ruhsal ve bedensel açıdan sağaltır.

Sonuç

Halk arasındaki halk hekimliği sağaltma ve yöntemleri modern tıp tarafından önemsenmeli ve bu yöntemler ele alınıp incelenerek bilimsel bir temele oturtulmalıdır. Bütün bu yöntemlerin doğru olduğu söylenemez bu yüzden bu yöntemlerin hepsi teyit edilmeye mecburdur.

Halk hekimliğine ait sağaltma yöntemlerine ulaşmak oldukça zordur. Halk hekimliğine karşı takınılan olumsuz tavırdan bu tür sağaltma yöntemlerinin kutsiyet içermesi ve benzeri birçok sebepten bu işin icracıları icralarını kolay kolay modern tıpla uğraşanlarla paylaşmayabilirler. Halk hekimliği ile ilgi sağaltma yöntemleri derlenirken alanda oldukça hassas davranılmalıdır. Çünkü yapılan yanlışlar daha sonraki birçok alan araştırmacısının işini zorlaştıracaktır. Güven ortamının sarsılmamasına özen gösterilmelidir. Kaynak kişiler bilgi vermeleri konusunda zorlanmamalı ve verdikleri bilgiler, anlattıkları sağaltma yöntemleri ve teknikler eleştirilmemelidir. Alandan alınan bilgiler farklı yerlerde incelenmeli ve sonuca bağlanmalıdır. Sağaltma yöntemlerinde elde edilmesi en güç olan bilgi dini yolla sağaltma yöntemleridir. Bu yöntem büyü, sihir, fal vb. yöntemleri içerdiğinden pek fazla paylaşılmaya açık bir yöntem değildir. Alanda elde edilmeyen bilgilere halk bilimcilerin elde ettiği diğer türler içinden de ulaşılabilir.

Başlangıçta “alternatif tıp” olarak görülen halk hekimliği son yıllarda özellikle dikkat çekici sonuçları sebebiyle artık “destekleyici tıp” olarak görülmektedir.

Halk hekimliği ve sağaltma yöntemleri önemsenmeli ve bunlara gereken değer verilmelidir. Halk hekimliğinin sağaltma yöntemleri önemsenip incelenmeye değer görülmüş olsaydı, 16. yüzyılda yazıya geçirilen Dede Korkut Kitabı’ndaki kanın göz kuruluğu tedavisinde serum olarak kullanılması 1984 yılından daha önce keşfedilip kullanılabilirdi. Buna benzer keşfedilmeyi bekleyen birçok sağaltma yönteminin varlığı unutulmamalıdır. Anadolu bu tür zenginliklerle doludur. Halk hekimliği sağaltma yöntem ve teknikleri de modern tıpla uğraşanlar tarafından keşfedilmeyi beklemektedir.

Kaynakça

Bayat, Fuzuli (2012). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dişi- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler ve Demonoloji)*. 2. Cilt. 2. Basım. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bekki, Salahaddin (2007). Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, S. 41. ss. 249-254.

Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnançlar, Töreler ve Törenler, Oyunlar)*. I. Baskı. Ankara: Bilgesu.

Eğrilmez, Sait; Ekici, Metin; Gözen, Oğuz (2015). Kuru Göz Tedavisinde Dede Korkut Mucizesi. İzmir: *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2 Kış, ss. 1-6.

Ergin, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı-I*. 7. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

Ergis, G.U. Oçerki (1974). *poYakutskomu Folkloru*. Moskova, ss.121-122.

Ersal, Mehmet (2016). *Alevi Kavramlar ve Ocak Sistemi- Çubuk Havzası Örneği*. Ankara: Hacı Bektaş Velî Araştırmaları.

- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hufford, David J. (2009). “Halk Hekimleri.” *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. Çev. Mustafa Sever. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, ss. 382-390.
- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kırcı, Emine (1998). Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara, ss. 398- 407.
- Kumartaşhoğlu, Satı (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi).
- Medical Akademi (2017). “Anne Sütünden Kanser İlacı Üretildi.” -- 09.07.2017.
<https://www.medikalakademi.com.tr/anne-sutunden-kanser-ilaci-uretildi/>.
- Örnek, Sedat Veyis (1973). *Budunbilim Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1977). *Türk Halkbilimi*. 1. Baskı. Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Sezgin, Canfeza (2017).“Hipertermi Nedir?” 09.07.2017.
<http://www.canfezasezgin.com/Home/Icerik/Hipertermi-nedir-139#>.
- Yalçınkaya, Fatoş (2008). *Muş'ta Yatırlar ve Yatırlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yalçınkaya, Fatoş (2015). Türk Dünyası Atasözlerinde “Ateş”. Ankara: *Turkish Studies*, ss.1169-1184.
- Yoder, Don (2009). “Halk Tıbbı ve Modern Tıp”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. Çev. Sibel Yoğurtçu; Ayfer Gülüm. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, ss. 391-397.
- Not: Yakutlara ait Rusça kaynaklar Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç Dr. Muvaffak Duran'lı tarafından Türkçeye çevirilmiştir.